

Danmarks afståelse af Norge 1814

Artikel til
gymnasielærerne

Middelfart og Hindsgavl under Revolutions- og Napoleonskrigene

Middelfart og Hindsgavl under Revolutions- og Napoleonskrigene

Revolutions- og Napoleonskrigene

Den Franske Revolution i 1789 vakte bekymring blandt Europas enevældige monarker, der ikke ville afgive magten til befolkningerne. I 1792 udbrød der krig mellem det revolutionære Frankrig på den ene side og Østrig og Preussen på den anden. Året efter lå Frankrig i krig mod de fleste fastlandseuropæiske stormagter samt Storbritannien. Da de europæiske stormagter på dette tidspunkt var kolonimagter, fandt der også krigshandlinger sted udenfor Europa og på Verdenshavene.

Ved krigsudbruddet var der intet, der indikerede, at den lavadelige, korsikanske officer Napoleon Bonaparte (1769-1821) ville blive Fastlandseuropas eller for den sags skyld Frankrigs hersker. En serie af mere eller mindre heldige militæraktioner vandt ham imidlertid berømmelse, og hjemvendt fra Egypten og Palæstina kunne han i 1799 gribe magten i Frankrig ved et statskup. Den Franske Revolution havde da for længst forvandlet sig til et mareridt, hvor de ophøjede revolutionære ideer om frihed, lighed og broderskab var druknet i et internt fransk blodbad.

De enevældige europæiske regenter ville ikke anerkende Frankrigs nye leder. Napoleon på sin side drømte store drømme om at udstrække sin magt udenfor Frankrigs grænser. I 1804 lod han sig udråbe til kejser. I de følgende år satte den nærmest uovervindelige franske hær store dele af Europa i brand. Ved Freden i Tilsit i 1807 strakte Napoleons imperium sig over det meste af Vesteuropa. Nu manglede han bare at besejre Storbritannien, så lå verdensherredømmet for hans fødder.

Storbritannien var verdens suverænt førende flådemagt, og derfor var en invasion af Storbritannien et urealistisk forehavende. Napoleon forsøgte i stedet at knægte Storbritannien ved at indføre en Fastlandsspærring, der skulle forhindre Storbritannien i at modtage produkter inkl. fødevarer fra kontinentet. Storbritannien svarede igen ved at forbyde sejlads til fransk kontrollerede havne.

Den danske stat

Den danske stat bestod af Danmark, Norge, Island, Færøerne, Grønland, Slesvig, Holsten samt kolonier i Vestindien, Indien og på Guldkysten. Den sammensatte stats officielle regent var den sindssyge Christian VII, men kronprins Frederik (1768-1839) havde siden 1784 haft magten. Kronprinsen var lydhør overfor de af oplysningstidens ideer, som ikke indskrænkede hans enevældige magt. Det gjaldt f.eks. landboreformerne. Ytringsfrihed kunne han derimod ikke tolerere, og han modsatte sig også norske krav om eget universitet m.m. Alligevel var hans popularitet stor i hele staten. Indbyggerne havde nydt godt af næsten 87 års ubrudt fred. Handlen og velstanden var blomstret, samtidig med at bønderne var blevet løst af stavnsbåndet.

Selvom den danske stat var stor i udstrækning, var den ubetydelig i militærhenseende. Den engang så glørværdige og frygtede danske flåde var ingen match for den engelske, og flere lande kunne stille med en større og bedre udrustet hær. Derfor valgte kronprins Frederik at føre neutralitetspolitik under Revolutions- og Napoleonskrigene. Selv efter Slaget på Reden den 2. april 1801 valgte kronprinsen at fortsætte neutralitetspolitikken.

Storbritannien og Frankrigs forsøg på at kontrollere vareudførslen betød, at man ikke længere kunne tolerere en neutral dansk stat. Storbritannien lancerede et angreb på Danmark, som kulminerede med

Københavns bombardement og udlevering af flåden i begyndelsen af september 1807. Kronprins Frederik erklærede nu England krig og indgik en alliance med Napoleon. Formålet med alliancen var at bevare hele staten intakt.

Middelfart Købstad

Byen Middelfart ligger på en halvø, er ikke just meget anselige, har en bred hovedgade, der er noget stejl mod skibsbroen. Den skal indeholde omtrent 200 huse og gårde og næsten 100 borgere. De fleste bygninger er bindingsværk og gamler, nogle få er nye eller oppudsede. Rådstuen er også af bindingsværk, 2 stokværk. Kirken er temmelig stor med tårn, hvorpå er 4 små spir, som giver en god anseelse, især fra søsiden. Indvånerne er høflige, tjenstagtige og ved ikke meget af luksus. Handelen er ikke ubetydelig, både formedelst byens egne og fremmede skibe, enskønt havnen er usikker i hårdt vejr.

L. M. Wedel: *Indenlandske Rejse gennem de betydeligste og skønneste Egne af de danske Provinser*, 1803.

Middelfart er en liden og ubetydelig By; de fleste Huse smaa og uanseelige; Gaderne slette, men man var nu i Færd med at brolægge dem.

Chr. Molbech: *Fragmenter af en Dagbog skreven paa en Reise i Danmark 1813*, 1815.

Som en konsekvens af Middelfart og Hindsgavls strategiske placering nåede by og slot at spille en central rolle flere gange under krigen 1807-1814.

I år 1800 var Middelfart en lille købstad med blot ca. 200 husstande – hovedparten indenfor byportene – og lidt over 1.000 sjæle. Der var flere tilflyttere blandt indvånerne - hovedsagligt fra den danske provins men også fra Sverige, Norge, hertugdømmerne m.m. De fleste huse og gårde var tarvelige mur- og bindingsværkshuse, men flere af husene var dog i to etager. Det gjaldt også det noget bedagede rådhus, der også husede byens arrest og skolestue.

Der hørte ingen skov til byen men derimod en ålegård og to udskiftede bymarker – søndermarken og møllemarken. I 1806 holdt byen 74 heste og 180 køer. Dertil kom en snes slagtekøer om vinteren og 30 til 40 svin, som byens købmænd og brændevinsbrændere holdt som bierhverv.

En håndfuld store købmandsgårde dominerede bybilledet og vidnede om, at købstaden også havde nydt godt af den lange fred og blomstrende handel. Købmændene kunne endnu ikke lægge deres sejlskibe til kaj ved en rigtig havn. Eksporten bestod primært af landbrugsprodukter til Norge og København, mens man fra Norge primært importerede tømmer og fra København primært jern.¹

De fleste middelfartere ernærede sig ved traditionelle erhverv indenfor handel og håndværk. Købstaden eneste fabrikker var belgieren J.H. Kochs (1759-1840) klædefabrik i Algade og uldspinderiet i Brogade. Sidstnævnte var oprettet af kammerherre Christian Holger Adeler (1743-1801) og

¹ Johan Bluhme (1795) fortæller, at før Napoleonskrigene importerede Middelfart jern, stenkul, tjære, salt, tørfisk m.m. fra Norge og primært urtekram fra København. En sjælden gang imellem sejlede man også til Flensborg.

kammerherreinde Karen Basse Fønss (1746-1808) til Hindsgavl. Der var tale om en statsstøttet arbejdsanstalt, hvor arbejdsduelige fattigfolk, der ikke kunne ernære sig selv, kunne få aflønnet beskæftigelse.

Byens flere hundrede år gamle marsvinsjægerlaug havde indstillet fangsten i årene efter udbruddet af den franske revolution. Marsvinefangsten var en del af byens identitet og mange flere end byens 30 faste marsvinejægere havde en økonomisk interesse i foretagendet.² Sandsynligvis skyldtes ophøret, at marsvinejægerne var blevet indkaldt til flåden eller fandt det mere indbringende at tage hyre på handelsskibe under den blomstrende danske udenrigshandel. Efter kongelig opfordring til grev Wedell til Wedellsborg blev marsvinefangsten genoptaget i 1809. Udenrigshandlen var nu hårdt ramt, og derfor blev den hjemlige produktion opprioriteret. Grev Wedell organiserede fangsten uden om marsvinsjægerlauget med folk fra omegnen af godset. Retten til marsvinefangsten havde tidligere været emne for en strid mellem marsvinsjægerlauget og herren til Wedellsborg. Kongen gav endog greven tilladelse til i fangstsæsonen at hjemkalde fiskere, der var indkaldt til militærtjeneste. Fangsttal kendes ikke fra krigen, men de grønne hvalfangere fangede næppe nær så mange marsvin som erfarne medlemmer fra marsvinsjægerlauget kunne have præsteret.

Borgerbevæbningen

Vagtstuen på rådhuset havde ikke været optaget af rigtige soldater siden 1789, hvor købstaden var blevet frataget fire kompagnier grenaderer.³ I stedet benyttede byens borgerlige korpser vagtstuen, når de var under gevær, hvilket fandt sted når ”de høi Kongelige Herskaber paradere, eller i Markedstider”. Middelfarts århundrede gamle borgerbevæbning undergik en gennemgribende forandring efter udsendelse af en kongelig resolution den 27. februar 1801 samt en efterfølgende lokalpatriotisk virketrang i juli samme år. Herefter bestod borgerbevæbningen af en første og anden afdeling på tæt ved 200 mand, hvoraf over halvdelen stod udenfor borgerskabet og derfor ikke havde demokratiske stemmerettigheder i det ellers efter daværende forhold temmelig demokratiske foretagende. Første afdeling udgjorde byens brandkorps og havde desuden til opgave at opretholde ro og orden i byen under bl.a. kram-, kvæg- og hestemarkederne efter øvrighedens foranstaltning. Anden afdeling bestod af det nyoprettede Borgerlige Skarpskytter Corps – også benævnt Jægerkorpset eller Kock’s Flyvende Korps – under klædefabrikant J.H. Kocks ledelse. Skarpskytterne skulle først træde til, når fjendtlige angreb truede byen.

Begge borgerkorps var uniformerede og anvendte militære titler til befalingsmændene, der konsekvent udgjordes af respekterede, fuldgyltige borgere. Uniformen for første afdeling bestod af en karmoisinrød kjole med græsgrønne kraver og opslag, gult underfor, gule knapper og kanter, gule lange bukser, korte støvler, trekantet hat med grøn top og hvid fjer, kokarde af grøn silkebånd, bandoler og lædertøj af brunt læder, patrontaske af sort læder. Skarpskytterne var iklædt mørkeblå trøje med

² Marsvinefangsten var dog end ikke hovederhverv for marsvinejægerne men kun et sæsonbestemt bierhverv. Præsten modtog 1/31 del af fangsten. Byens fattige fik lov til at afpille marsvineraderne og udvinde olien af levningerne. Brændevinsbrænderne og værtshusejerne nød godt af marsvinejægerens tørst. Skomagerne, rebslagerne, sejmagerne o.s.v. fremstillede udstyr til fangsten.

³ Bluhme (1795). De fire kompagnier grenaderer var en ekstraordinær indkvartering, der havde voldt købstaden store økonomiske byrder, som de endnu i 1795 ikke havde fået godtgjort. Alligevel ønskede Bluhme, at Middelfart igen blev tildelt egen garnison, da der også var tryghed og økonomi i at have soldater i byen.

karmoisinrød krave og opslag, mørkeblå underfor, gule knapper, hvid vest, mørkeblå pantalons med røde kanter, rund hat med rød top og grøn fjer, kokarde af græsgrøn silkebånd, korte støvler samt patrontaske og bandoler af sort læder. Officererne for begge korpser var desuden udstyret med sabler.

Medlemmerne skulle selv bekoste de dyre uniformer. Officererne i det sikkert prestigefyldte skarpskyttekorps bar alle reglementerede uniformer i 1803, men det var ikke alle medlemmer af borgerkorpserne, der anskaffede sig en dyr uniform. Ligeledes var det ikke alle medlemmer, som blev udstyret med en kostbar riffel til 9 rigsdaler. I stedet måtte de nøjes med ”Piker” (spyd typisk fremstillet af udrettede leer). Købstadens borgerbevæbning havde desuden tre kanoner til sin rådighed. Der var dog tale om salutkanoner.

Borgerbevæbningen udgjorde et socialt forum. I en rejsebeskrivelse fra 1802 beskriver løjtnant i livgarden Herman Løvenskiold (1777-1843) et skarpskyttegilde afholdt på et værtshus i Middelfart, hvor Løvenskiold med følge tilfældigvis havde indlogeret sig en sen natte⁴:

4de Febr. Kl. 1 forlode vi Odense og holdt Middag i Gribsvad. I Middelfart, hvor vi indtraf Kl. 10, var alt i Herrens Glæde, da „det borgerlige Skarpskytter-Korps” gav et støiende Bal i samme Værthus, hvor vi indlogerede os. Dette foranledigede en saare slet Opvarthning, da hele Huset var bepakket med fulde og gale Mennesker. Til Tidsfordriv gik vi ind i Dandsesalen og saa her de skrækkeligste Karrikaturer af begge Kjøen. Hanne var her som i Abraham Skød; thi da det er hendes Fødeby, traf hun en Mængde Bekjendte og dandsede med den hele Nat. Foruden den mest uharmoniske Janitscharmusik, Skraalen og Syngen blev hele Natten igjennem fyret med Kanoner, der vare opplantede paa Gaden, og altsaa ikke forundte os en Minuts Søvn i de ellers slette Senge.

5. Febr. Glade vare vi ved at forlade dette Ravnehul, kom i 11 Minuter over lille Bælt, fik i Snoghøi strax Heste, og paa holstensk Manér tilbagelagde vi de 2½ Mil til Kolding i 2 Timer.

For mange var aftjeningen i borgerbevæbningen dog til tider også en sur pligt, der optog kostbar arbejdstid. Selvom man blev idømt bøder, var der nogle, der skulkede fra kedelige opgaver såsom eksercits eller vagtopgaver.

Da krigen for alvor truede, blev skarpskyttekorpset hurtigt dømt alt for utilstrækkelig til at sikre købstaden mod et fjendtligt angreb. I stedet kom skarpskyttekorpset til at tjene som en livgarde for øvrigheden, d.v.s. byfoged Sommer. Skarpskyttekorpsets chef, klædefabrikant Koch, udnævntes til at gå pladskommandant von Heide til hånd. Han hjalp bl.a. med at skaffe bly til kugler, da der opstod mangel på disse. Blyet kom fra en port, som Koch uretmæssigt beslaglagde. Mange år senere – nemlig i 1821 – måtte Koch personligt betale en bøde for det beslaglagte bly.⁵

⁴ Løvenskiold og følge undgik Middelfart på hjemturen. I 1814 måtte Løvenskiold dog atter gense området, da han fulgte med kong Frederik VI's hovedkvarter til området i og omkring Middelfart. Han blev denne gang indlogeret i Vejlbys præstegård og havde sin daglige gang på Hindsgavl. Molfen (1991).

⁵ Mumme (1848) & Molfen (1991) & Hestkjær (1995).

Adeler vs. Bluhme

I 1770 giftede Karen Basse Fønss sig med den fire år ældre Christian Holger Adeler. Tre år senere arvede hun Hindsgavl. Adeler var oldebarn til den norske admiral og søhelt Cort Adeler, der var en af heltene i en af tidens populære statspatriotiske værker: *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* (Ove Malling, 1777). Selv gjorde Christian Holger Adeler karriere som ritmester, eskadronchef ved det holstenske rytterregiment og som kammerherre. De nye bestyrere af Hindsgavl var tilhængere af oplysningstidens nye tanker. Landboreformer, socialt ansvar og ny industri stod højt på deres dagsorden. De opførte boliger til slottets gifte arbejdere, grundlagde en lerpottfabrik samt et teglværk og engagerede sig i tekstilindustrien, hvilket bl.a. førte til oprettelsen af arbejdsanstalten for fattige i Brogade. Deres popularitet blandt almuen kan læses ud af kirkebøgerne, hvor mange i denne periode blev døbt Karen Basse eller Christian Holger. Den unge embedsmand i kommercekollegiet, Matthias Lunding, skamroste ejerne og det i 1784 nyopførte slot i sin rejsedagbog fra 1787:

13. juli 1787

Forlod jeg Odense Kl. 7 om Morgenen og kom til Middelfart Kl. 3.... Gik Kl. 4 til Hindsgavl tilhørende hr. Kammerherre Adeler, en Herregaard, hvis lige neppe er til i behagelighed; fra Huset og Haven kan man see det Slesvigske, Colding Slot og de jydskes Kyster, tilligemed den behagelige Øe Fænøe, der hør til Gaarden; neppe kan der være noget behageligere. I Haven var et Lyst Huus, som saae ud som det [var] en stor stavl Brænde, endog nærved seer det saa ud; det har forført mange Skippere til at gaae i Land for at kiøbe det, Hindsgavl-Huset var meget smuk og bestod af en Middel Længde og 2 Side Længder; i Hoved Længden var en meget herlig Entree; fra Salen en overordentlig smuk Udsigt; i Spise Stuen, naar der var fremmede spiste [de] i den, var endog Væggene gibset og Dør Stykkerne, der forestillede Landskaber, vare og af Gibs, tilligemed Festons der hang over Nichen; og alt dette var gjort af en 70 Aars gammel Gibser fra Frideritz. Omhængene, Stolebetræk, Liberier, alt var hiemmegjort Tøys, et overmaade Prægtig Gulvtæppe ligeledes. Kamerherinden, der er en Jomfrue Fønss, er upaatvivlelig den Vindskibeligste Dame i Fyen, og en meget behagelig og artig Dame paa 31 Aar, men uden afkom. I den venstre Sidefløy er Kiøkkenet, som er indrettet paa Christiansfeldsk: 4 Kiedler ere indmurede i Skorstenen til at lave Mad i og ilden bliver lagt under Dem som i Comfuret i Torbek, men ingen Varme bliver spildt, da alt er gandske tilsluttet og Varmen driver ind ad; same indretning er der med Thee Kiedelen, hvor Vandet paa Siden bliver tappet ud; en Stegersoe, og paa Christiansfelds Facon, hvor Ilden bliver lagt under Maden og den blotte Varme steger Stegen. Melke Stuen meget høy og kølig med Heste Kierne, hvorfra Vallen rinder under Jorden ned til Svinestien, der er den reneste og netteste, man vil see; de har en liden Baggaard, hvori de kan promenere og det, der skiller Dem fra Ædetruget er Grundmuur med Aabninger paa, hvorigiennem de stikker Hovederne. Et prægtig Vasker Huus og Bryggers, og Engelske Maltkiøller. Koe Stalden var overmaade lang og til 200 Høveder og indrettet saaledes, at den kand deeles i fem Afdelinger i Fald der kom Qvæg Syge paa. Der var og et Tegl brænderie, hvor der hver gang blev brændt 28000 Steen og de brændte 4 gange aarlig; meddet samme brændte de Deres Kalk; Kalkstenen fik de fra Faxøe. Gibset

brændte de i Ovnene i Skætte og Bryde Huset, der laae afsides. Der vare brændte paa Teglværket Tagsteen af en besynderlig bleeg Coleur, næsten hvidguul, som vare lige saa gode som de sædvanlige, men af en anden Slags Leer. Kamerh. brugte Dem til begge sine nye Side Huse. Hovedgaarden bliver ved en Muur skilt fra Ladegaarden. Der var en Rulle, hvis Lige, jeg aldrig har seet før; over Rullen var anbragt et Hiul, og en Karl ved at dreje en Vinde, der var anbragt paa Rullen, kunde magelig bevæge den frem og tilbage, endskiønt den inden i var gandske opmuret med Muursteen, der laae i Vaterpas; den rullede jevnere og glattere og der var Laas for den. Kamerherinden havde gjort en utroelig Mængde hiemegiordte Tøyer, og alle hendes vindues Gardiner har hun selv gjort; hun havde en Bog fuld med Prøver af Dem, hun havde saaledes gjort; hun overlod mig en Deel. Aarlig lod hun spinde 6 á 7 Skippund Hør; hendes Spinde Løn var imellem 4 og 500 Daler aarlig; holdt en ordentlig Spinde Conto. Alle hendes Malkepiger maatte hver aarlig spinde 10 Pund, kunde de spinde mere, fik de Betalning [der]for. Hun havde givet dem alle graae filtes Hatte med røde Baand til at gaae ud at malke med. Hun uddeelte aarlig Premier til alle sine Piger for Deres Spind, eftersom de havde spundet til; det, de saaledes bekom, maatte de gaae med til Høytiderne, til Offers; og naar de skulde have Bryllup, maatte de den Dag have paa, alt hvad de saaledes havde bekommet. Der for passer hun, at de faaer forskellige Stykker hver Aar. Hun har i de 14 Aar hun har været givet, udstyret 18 Jomfruer og Piger, der har tient hende; alle Deres saa venlige og muntre ud, især Pigerne. Hun tiltalte Dem som sine Børn, og mig syntes og, at de betragtede hende mere som Moder end Frue; en stor Deel af hendes nuværende Piger har hun selv opdraget. Paa Gaarden er og en særdeles god, men meget doven Pottemager. Kamerherinden faaer aarlig 4 Td. Hørfrøe og avler i et middelaar 60 Pd god og reen Hør. Hun havde et Heglerie af 3 Set; den groveste var gjort paa et Naboe Gods, men duede ey meget, da den ey var elastisk nok. Hun har 2 Væve i bestandig Gang, der gjør alle Slags, endog Bomulds Tepper; alle de fine Lærreder og Strømper, de selv bruger, bliver og gjort hiemme Hver Dag spiser 12 fattige Børn fra Middelfart paa Gaarden. I Middelfart selv er ingen Spor af nogen Fabrik.

Kamerherinden mangler vis Afsatz paa sine Lærreder og Tøyer; i Aar har hun solgt 600 Alen til Norge. Naar hun var vis paa at blive af med det, kunde hun meget udvide det. I Forvalterens Stue var en Christiansfelder Kakkelovn af et Slags grønne brændte fliser og hvor Røgen ved at gaae igiennem mange Veye kom kold ud; i det nederste Rum, var Varmen saa stærk, at man kunde kaage sin Mad, i det øverste Stege Æbler. Kamerherinden havde og en Blæg, hvorpaa var Lærreder, Strømper og Traad i Mængde. Hendes Naades Princip var, at det var bedre at understøtte Folk med Arbeyde end med Almisse.

Paa Gaarden var og en fuldkommen nye Billard. Hun havde og alle Slags Læge Midler til sit Godes Nytte, og selv meddelte Medicinske Ordres.

Hele Fyen vrimlede af Tiggere og Jøder, der reyste Landet omkring med alle Slags Vahrer, og ey lidet biedrager til Kiøbstædernes Undergang. Brøndvandet paa Hindsgavl smager som Pyrmonter, er laxerende, kan efter sigende ey vel transporteres; er herlig til at lave Kaffe med.

5. september 1787

Forlod Colding, Veyen derfra og til Snoghøy er særdeles behagelig, bestandig farer man afvejlende over Høye og Dale, hele Tiden seer man for det meste Colding Fiord og de paa den anden Side liggende høye Backer og Skove, adspredte Bønder Gaarde af god Bygning og veldyrkede marker, alle indhegnede hver for sig; den ene af Backerne var saa steyl at vi maatte stænge Hiulene. Da vi var henimod Snoghøy, aabnede sig paa engang for mine Øyne det lille Belt, det skønne Fyen og Hindsgavl smucke Skove.

Ved Snoghøy badede jeg mig og saae der i Vandet de same Slags Søe Insecter som ved Kiel, her kaldes de Brend Bobler, men ansees ey for farlige, endskiønt Navnet synes dog at vise noget sligt /: de bliver siden de saa kaldte Korsfisk, som findes ved Thorbæk. Om Eftermiddagen med Stær ved Hindsgavls Mineralske Brønd, der løb igiennem en rødagtig Bakke, hvis Jord Deelee vare som Steen; det var vist ikke mere Mineralsk efter Smagen at dømme end det ved Birkerød, der løber over Okkeragtig Jord; Lidet havde det af Pymonter Smagen; aaren var meget ringe, ey 1/10 af Birkerøds. Hermed Prøve af Jorden.

6. september 1787

Gik ud til Hindsgaul for at gjøre min Opvartning og blev af Kamerherinden inviteret til at blive der og logere der; det er en særdeles artig Kone; Kamerherren var en fornuftig Mand og god Landmand, og der herskede en særdeles stor Orden der i Huset; De havde betydelig Aalefiskerie; saaledes havde de engang i Fior paa en Nat fanget 18 Sk, ellers almindelig paa den rette Tiid 4 Sk i de dertil indrettede Aale Garn.

Naar de begynder at føde Deres Sviin med Valle, saa giver de Dem i Begyndelsen 2 Deelee Vand med 1 Deel Valle, da de ellers let kan crepere, men siden mere og mere Valle. I Svinestien var 3 Kummer indrettet, og det saaledes at ved blot at dreje Hanen om kommer Vandet i den ene Kume og Vallen fra Melkestuen i de tvende, saa sparte de at bære det; de havde en herlig engelsk Humle Have. Hovedgaarden var adskilt fra Ladegaarden med en 3/4 alen Høy Muur med runde Stytter paa og Jern Lænker derimellem; han sælger for 200 Daler Kløverfrøe aarlig; han er særdeles ordentlig, han annoterer hvad Slags Korn og fra hvilken Mark, der ligger i hver Mark, og hvem der har sadt det.

7. september 1787

Paa Rævejagt og prøvede at spille Billiard; Kamerherre og Major Adeler var der, der var en særdeles artig Mand. Jomfr. Lange, Fruens Selskab, var et meget artig Fruentimer. – De brugte der til Folkenes Brød 4 T. Rug og en Tønde Vikker, hvilke sidste blive først skoldede, for at tage Bitterheden nogen ledes bort. Der blev mig fortalt, at Baron Watteville havde, 60000 Daler Indtægt aarlig af Brændeviins Værket paa Christiansfeld. – Adeler Bønder har 3000 Daler staaende i Middelfarts Huse, som ere tinglæste, foruden hvad de kan have der ey er tinglæst; det vidner om den ædelmodige Mand og den gode Husbond, men ey om Bondeplager. – Forhen blev aarlig gjort i Middelfart for 2 a 3000 Daler af det

Slags Tøy, der bruges i Kitteler, men nu ey nær saa meget, som nok kommer deraf, at Kiøbmændene vil have for stor forddel og under de fattige saa lidet, thi de betroer Dem Hørren og saa mange Levnets Midler efterhaanden som Arbeydslønnen kan beløbe sig til, men da de vil fortjene paa alle 3 Maader, saa faar de arbeydende kun lidet.

Adskillige havde fundet for got at oprøre Hindsgavels Bønder imod Deres faderligsindede Husbonde /: mens jeg var der kom der en Karl og bad ham forvare 100 Daler. Indtil han kunde faae dem udsat. Det viser hverken Mistillid eller Frygt for Udseelsen. :/

8. september 1787

Besøgte jeg Præsten i Middelfart hr. Bredahl der ønskede et Spinderies Anlæg i Middelfart til Understøttelse for denne Byes mange fattige, men vidste ingen Fond; same Dag forlod Kamerherre og Major Adeler os og ankom Baronesse Brokdorff og ældste Datter fra Odense og Captain Randell fra Jylland, alle meget artige og gode Folk.

9. september 1787

Forærede Kamerherinden mig en Samling af hendes fabrikerede Tøyer, og tog jeg Afskeed med denne herlige og fortreffelige Kone, der vist neppe overgaaes af nogen i Ædelmodighed og Vindskibelighed og Godhed for sine Underhavende. /: De fik 2 Mark 8 Sk for Pundet af deres Aal :/ Hun havde en prægtig Engelsk Humle Have og en temmelig stor Biehave, 12 Middelfart Børn spiste der daglig og bleve klædte der af hiemmegjordte Tøyer. Hands Bønder staaer for 7 tønder Hartkorn og dyrker paa Hovedgaards Marken hver 4½ Tønde Land, en gandske ubetydelig Deel; de uddeelte frie Medicamenter til Deres hele Gods og Kamerherrinden hialp selv mange.

10. september 1787

Forlod jeg om Morgenens Kl. 7 det behagelige Hindsgavl og kom paa Veyen til Østerhæsinge forbi mange byer...

Kammerherren og kammerherreindens reformiver havde en klar begrænsning, idet de ikke ønskede at afgive for meget af adelens gamle privilegier og magt. Ægteparret rodede sig derfor hurtigt ud i en bitter konflikt med tidens nye magthaver, den ligeledes reformivrige byfoged Johan Bluhme. Bluhme var født i Horst i Holsten i 1764, men han var vokset op hos en morbroder i København. Han var kraftigt inspireret af oplysningstidens ideer og ønskede at foretage en lang række af forbedringer i den efter hans vurdering tilbagestående købstad. I 1795 udgav han en 72 sider lang *Beskrivelse over Middelfart Kiøbstæd med et Anhang om nogle Midler saavel til denne Kiøbstæds som andre smaae Kiøbstæders Forbedring*. Sådanne patriotiske skrifter var højeste mode på dette tidspunkt, ikke mindst da de gav det reformivrige borgerskab en tiltrængt chance for indirekte at påvirke den førte politik i København.

Der skulle gå flere årtier inden mange af Bluhmes forslag blev gennemført. Selv forlod han købstaden i 1796. Den nye byfoged, Hartmann Sommer (1767-1821), var ligeledes en foretagsom mand, men Napoleonskrigene satte en naturlig stopper for fremsynede projekter og magtkampe mellem Hindsgavl og byfogeden.

Krigsforberedelserne før og efter krigsudbruddet

Den 31. marts 1801 stod den frygtede britiske flåde ind i Øresund. Dagen efter ankom syv mand fra Middelfart som de sidste frivillige og tvangsudskrevne fra Fyn og Sjælland til København.⁶ Pastor Hans Peter Egede Lund (1769-1846) i Middelfart havde fire dage før fået udgivet en længere prædiken med emnet *Hvad er Nationens Pligt, naar Fædrelandet trues af Fare*, hvor det skinnede igennem, at han må have skammet sig over, at det blev nødvendigt at tvangsudskrive middelfartere. Pastor Lund var som mange andre af tidens borgerlige patrioter af den holdning, at individet ikke rådede over eget liv, når fædrelandet var truet.⁷

De syv middelfartere blev ved ankomsten til hovedstaden straks kommanderet om bord på kavaleriprammen Nyborg og nåede dermed akkurat med i Slaget på Reden den 2. april, hvor den stolte danske flåde blev sat skakmat. Tre af middelfarterne omkom. Nederlaget understregede med tydelig klarhed, at selvom den danske stat var en arealmæssig stormagt, var den en ubetydelighed i militærhenseende. Alligevel tolkede man helt misvisende slaget som en dansk-norsk sejr.

Den folkekære skuespiller H.C. Knudsen rejste sommeren efter Slaget på Reden landet rundt for at samle penge ind til fordel for enker og andre efterladte efter heltene. Den 9. juli gav han en storslået, patriotisk velgørenhedskoncert i Middelfart Kirke, hvor flere af byens sangfugle fik lov at medvirke. Efterfølgende var Knudsen gæst på Hindsgavl. Toldinspektør Haste havde skrevet en hyldestsang til Knudsen, der blev afsunget og efterfulgt af skåler, bekransning af skuespilleren og ni kanonskud.⁸

Toldinspektør Haste havde også skrevet de sange, der blev udgivet sammen med pastor Lunds tale ved Fredsfesten den 1. januar 1802 i Middelfart. I talen fremhævede Lund de gode ting, der var kommet ud af Slaget på Reden: fædrelandskærlighed, beskedenhed, fornuftig selvfølelse og andre gode egenskaber, der ifølge pastoren var slumret ind under den lange freds- og velstandsperiode.

⁶ *Middelfart Avis* (27.12.1858) har flg. mindeord: - En af de Faa, som endnu ere tilbage af dem der kæmpede med i Slaget paa Kjøbenhavns Rhed den 2den April 1801, er i Torsdags afgaaet ved Døden her i Byen, nemlig forhenværende Linnedvæver og Kornmaaler Peder Christensen Nørret (almindelig kaldet „Peer Rusk“). I slaget var han ombord paa et af de Skibe, der blev haardest medtaget og han fortalte, at af 400 Mand blev kun de 30 tilbage. Han var født her i Byen ved St. Hansdagstider 1779 og blev saaledes næsten 80 Aar gammel. Han var en særdeles stille og godmodig Olding, holdt meget af smaae Børn og talte gjerne om de Dages Begivenheder i hvilke han havde taget Deel. Endnu to Dage før sin Død nynnede han Visen: „Saa kæmpe de Helte den anden April / for Danmarks Hæder og Ære.“

⁷ Pastor Lund lod sin tale ved Fredsfesten den 1. januar 1802 udgive – inkl. sange af købstadens sangskriver toldinspektør Haste – hvor han fremhævede de gode ting, der var kommet ud af Slaget på Reden: fædrelandskærlighed, beskedenhed, fornuftig selvfølelse og andre gode egenskaber, der ifølge pastoren var slumret ind under den lange freds- og velstandsperiode.

⁸ Ved Knudsens død i 1816 ryddede aviserne forsiden for at hylde skuespilleren.

Kronprins Frederik gik efter Slaget på Reden med til at udtræde af Det væbnede Neutralitetsforbund, men han opgav ikke neutralitetspolitikken. Ingen vidste hvor længe stormagterne ville acceptere en neutral dansk stat. For at være forberedt på et fjendtligt angreb blev der sat gang i byggerier af skanser og batterier, samtidig med at det allerede påbegyndte vejbyggeri rundt omkring fortsatte.

Strib Batteri og skanse blev opført under ledelse af kaptajn og vejmaster Andreas Gram von Heide. Sammen med Fredericia skulle Strib Batteri beherske gennemsejlingen af Lillebælt. Von Heide var født i 1760 på gården Sælsbak ved Trondhjem. I 1801 havde han været ansat mange år ved det danske vejvæsen. Han skulle komme til at spille en hovedrolle i lokalhistorien i de næste år.

Da den første krudtleverance blev sendt til Strib fra Frederiksværk i slutningen af maj 1801 manglede batteriet endnu en egnet bygning til at huse krudtet. I stedet blev det sendt til Fredericias krudttårn. Ligeledes måtte de først ankomne soldater den 5. juni – fem underofficerer og tolv dragoner fra det fynske regiment – sove i bivuaak. De lokale bønder blev pålagt mod tålelig betaling at forsyne soldaterne med de nødvendige drikkevarer og mad undtagen brød, som de fik gennem militæret.

Da den danske stat blev inddraget i krigen i 1807, vurderede man, at batteriet i Strib måtte yderligere udbygges. Den 22. august – seks dage efter engelske tropper havde invaderet Sjælland – fik kaptajn Wilhelm Gedde desuden ordre fra kronprinsen til at påbegynde anlæggelsen af yderligere to batterier på begge sider af Lillebælt. Hovedformålet med anlæggelsen af Vasnæs Batteri (Wasenæs Redouter) og Vejrmose Batteri (Woggermose) var at dække færgefarten og tillige skaffe skibe et ophold, der var sikkert mod fjendtligt overfald, mellem disse batterier og kystdefensionen ved Fredericia og Strib. Vasnæs- og Vejrmose Batteri lå overfor hinanden. Førstnævnte befandt sig på Hindsgavls jorder. Kammerherre Adeler var død i 1801, så det var enken Karen Basse, der alene måtte stå for det patriotiske offer. I et gavebrev af 2. januar 1808 skænkede hun 5½ tønder land til Vasnæs Batteri og tilhørende barakker. Hun sikrede sig dog, at Staten skulle overgive jorden til Hindsgavl igen, når Staten ikke længere ønskede at vedligeholde bygningerne.⁹ Det var bare det første af en lang række af patriotiske ofre, hun mere eller mindre frivilligt måtte yde. Kort efter slap hun for at afgive blytage fra hendes ejendomme,¹⁰ som skulle smeltes om til kugler, da hun til alt held havde andet bly på lager.

Det hårde arbejde med anlæggelsen af Vasnæs Batteri og udvidelsen af Strib Batteri blev udført med hjælp fra omegnes almue.¹¹ Løjtnant Ræder blev udpeget til at lede anlæggelsen af Vasnæs Batteri. Det var et omfattende projekt, selvom batteriet ikke hørte til blandt de største. Meget jord måtte graves bort for at batteriets to 36 punds haubitser, otte 12 punds kanoner og en 1 punds kanon kunne få frit skud ud over Lillebælt. I december 1807 kunne Ræder rapportere, at der hovedsagligt kun manglede at blive rejst 615 palisader på fortrinsvis den udvendige side af gravens bund. Reelt manglede der dog endnu meget arbejde. Først i sommeren 1808 blev der opført bindingsværkskaserner til mandskabet. Krudtmagasinerne bestod indtil september af to feltammunitionsvogne, der blev hensat i nærliggende skure. Herefter opførte man et træhus midt i batteriet til ammunitionen – næppe den mest ideelle placering hvis batteriet kom under beskydning. Sekondløjtnant Horn af det Kgl. Artillericorps blev udpeget til kommandant over Vasnæs Batteri.

⁹ I 1816 tilbagegav staten jorden ved Vasnæs Batteri til Hindsgavl med undtagelse af selve batteriet. Hansen (1922).

¹⁰ Der kan have været tale om bly fra kirkerne inden for Hindsgavls område.

¹¹ I et brev til amtmand Wedell dateret 5.12.1807 ansøgte Vejlbys sognefogeder om 138 rigsdaler og 4 mark som godtgørelse for de 104 vogne, karle og heste, som bønderne fra Vejlbys Sogn og Hindsgavls Gods havde måttet stille til rådighed under arbejdet med udvidelsen af Strib Batteri.

Kommandoen af Strib Bateria blev i 1807 overgivet til den unge vejkonstruktør Nestor de Bretteville (1777-1828), der sammen med von Heide var med til at anlægge hovedlandevejen fra Odense til Middelfart. Den adelige Bretteville-familie var flygtet til Danmark efter udbruddet af den franske revolution. Familien blev optaget i den danske adel i 1804. Nestor de Bretteville blev ikke længe ved sin nye stilling, for i forbindelse med troppemarchen i 1808 blev han atter sat i gang med vejbyggeriet.¹² Han afløstes af sin lillebror, premierløjtnant Louis de Bretteville (1780-1847).

Spanske og franske tropper

Hvad skulle de stakkels [Spaniolere] her? De fylde Landet op; Mange have Kone og Børn med; de dandse og tralle, men rigtig fornøiede ere de dog ikke.

H.C. Andersen: *Da Spanierne var her* (1865).¹³

Den danske stats arvefjende Sverige var allieret med Storbritannien. I slutningen af 1807 og starten af 1808 forhandlede Napoleon, den russiske tsar og kronprins Frederik om et fælles angreb på Sverige.

Den 21. februar 1808 angreb russerne det svensk kontrollerede Finland. Efter planen skulle en fransk-spansk-hollandsk-dansk hær angribe Sydsverige over det tilfrosne Øresund, mens 5.000 nordmænd skulle rykke ind i Nordsverige. 20.000 fremmede soldater og 6.000 danske soldater skulle stå klar på Sjælland imellem 25. og 30. marts 1808. Prinsen af Ponto Corvo marskal Bernadotte (1763-1844) skulle lede hæren. Kort efter hærens fremmarch op gennem hertugdømmerne fik marskallen nye ordre fra Napoleon. Der blev dengang som nu spekuleret meget i Napoleons reelle hensigter med troppemarchen. Frederik VI – konge fra den 13. marts 1808 – blev fra flere sider advaret om, at Napoleon i virkeligheden ikke var ude på at tvinge Sverige med i Fastlandsspærringen men derimod var ude på at besætte Danmark. Flere af 1800-tallets historikere mente efter krigen, at Napoleons reelle formål havde været at sende de spanske soldater op til Danmark, så han i ro og mag kunne besætte Spanien og indsætte sin broder Joseph som konge. Hvad end Napoleons hensigter var, så betød tøven og isens smeltning i Øresund, at invasionsplanerne måtte sættes i bero.

Middelfart var udset til at spille en nøglerolle under troppemarchen i 1808¹⁴. I denne anledning blev byfoged Sommer og billetør¹⁵ garver Groos bedt om at vurdere, hvor mange gennemrejsende tropper Middelfart kunne huse. Byfoged Bluhme havde tretten år før set pessimistisk på byens kapacitet til at huse soldater:

¹² Nestor de Bretteville blev i 1804 gift med den 18-årige Marie Dorothea. I sin barndom havde hendes forældre drevet gæstgiveriet i det nuværende Holms Hotel. Nestor og Marie købte i 1805 købmand Gjedings gård (i dag Algade 65). Storm (2011).

¹³ H.C. Andersens tidligste erindring var overværelsen af henrettelsen af en spansk soldat i Odense i 1808 – da var den kommende forfatter tre år gammel. Soldaten bødede for et drab i selvforsvar på en belgisk husar i Tyrsted ved Horsens. *Da spanierne var her* er titlen på et romantisk lystspil af H.C. Andersen. Det havde premiere i 1865 på det Kgl. Teater. Lystspillet omhandlede en ung etatsrådsindedatter, Hermania, der forelskede sig i en serenade syngende spansk officer, selvom hun var forlovet med en dansk jagtjunker. Handlingen fandt skiftevis sted i Middelfart og på en herregård mellem Kolding og Snoghøj. Den spanske officer reddede Hermanias ære i sidste øjeblik ved at rejse bort uden hende under spaniernes flugt til Langeland. Hermania brød dog med sin danske forlovede i håb om en dag at få sin spanske officer. Eventyrforfatteren noterede i sin dagbog, at der ved tæppefald ved premieren var ”nogen Klap og megen Hyssen” – stykket blev en fiasko.

¹⁴ Det var først bestemmelsen, at de fremmede tropper skulle benytte overfarterne fra Aarøsund og Snoghøj til Assens og Middelfart. Senere blev det bestemt, at lade alle tropperne gå over Middelfart. Mumme (1848).

¹⁵ D.v.s. indkvarteringsleder.

Siden Aaret 1789 har her ikke lagt Militaire, og en fast Indkvartering kan vel heller ikke efter det Kgl. Generalitets og Commissariats Collegii Sætning, at Regimenterne ei bør adskilles, nogensinde meere ventes med mindre Byen kunde modtage et heelt Regiment, som den ikke kan.

Johan Bluhme: *Beskrivelse over Middelfart Købstad* (1795).

Sommer og Groos kom imidlertid frem til, at byen kunne huse intet mindre end en general, fjorten stabsofficerer, atten subalterne officerer, otte underofficerer, 956 "Gemene" soldater og 349 heste. Da spanierne i nogle tilfælde havde deres familier med på marchen, og hver officer havde flere folk tilknyttet, betød det reelt, at man kunne huse mindst ligeså mange fremmede, som der var indbyggere i byen.¹⁶ Franskmandene og spanierne skulle indkvarteres hos byens borgere, hos byens gæstgiverier og i offentlige bygninger.

Til indkvarteringen skulle i ethvert hus afsættes et passende værelse til overnatning og et opvarmet forsamlingsrum. Kvarterværterne havde desuden pligt til at bespise tropperne. Dagsrationen bestod for en underofficer eller menigs vedkommende af 1½ pund brød, ½ pund fersk kød, ¼ pund ris, de nødvendige mængder salt, kartofler, kål m.m. samt ¼ pægl brændevin og 1 flaske øl. Som godtgørelse for indkvarteringen og bispisningen var fastsat henholdsvis 8 skilling og 16 skilling. Brødet blev leveret af militære brødbagerier, mens landets bønder, ølbryggere og brændevinsbrændere måtte levere resten¹⁷. Højere officerer skulle ikke bydes på middelfart-husmødrenes fremmedartede øllebrød og kålretter men derimod bispises samlet i gæstgiverier¹⁸. Byfoged Sommer påtog sig imidlertid bispisningen af stabsofficererne, hvilket vidnede om hans økonomiske formåen, patriotiske sindelag og generelle overskud¹⁹.

Vejmester og nu major Andreas Gram von Heide blev udnævnt til pladskommandant i Middelfart, kystkommandør i Hindsgavl Amt og overkommandør over Strib- og Vasnæs Batteri. Det var med andre ord hans opgave at sørge for, at troppemarchen gennem Middelfart forløb gnidningsløst. Da han den 22. februar fik ordre til som vejmaster at inspicere de fynske landeveje i forbindelse med de fremmede troppers kommende march, måtte han overlade denne opgave til løjtnant Bloch i Odense, da han var travlt beskæftiget med sine nye opgaver.

¹⁶ I en skrivelse fra pladskommandant von Heide fra den 4.3.1808 nævnes, at det var meningen, at fremmede tropper også skulle indkvarteres i Skrillinge, Svenstrup, Gamborg, Kauslunde, Staurby, Vejlbj, Voldby og Roerslev. Hindsgavl, Billeshave og Catrinebjerg samt landsbyerne Røjle, Røjle Tårup, Asperup, Båring og Blanke var derimod oprindeligt ikke udset til at huse fremmede tropper. I stedet skulle de huse danske tropper. Landsbyerne i nærheden af Middelfart Købstad skulle desuden levere 150 par lagener og 150 overdyner til Middelfart til de fremmede troppers indkvartering. Andersen og Fauk (Baunen III).

¹⁷ Hestkjær (1995) gengiver en original "følgeseidel" fra den 17. marts 1808, hvoraf det fremgår at Tanderup Sogn denne dato har leveret i Middelfart efter befaling: et lispund smør, to lispund ost, 32 høns, 400 æg, seks fjordlam og fem ænder samt i mangel af en and en høne.

¹⁸ Officererne havde krav på ét måltid på et gæstgiveri. De valgte naturligvis at indtage dagens hovedmåltid – middagsmaden – ude. Schmidt (1901)

¹⁹ Adskillige hyldemeter bevarede arkivalier i byfogedarkivet på Landsarkivet i Odense vidner om de talrige problemstillinger byfoged Sommer måtte tage stilling til dagligt under krigen 1807-14.

Til at varetage troppeoverfarten over Lillebælt blev skibe fra Fyn og Jylland rekvireret. Middelfart måtte stille færger, en galease og nogle mindre både til rådighed²⁰. Sekundløjtnanterne Rosenørn og Schønheider vogtede overfarten i kongelige skibe. Til at hjælpe med overfarten over Lillebælt ankom der den 1. marts 64 matroser fra marinen.

Den 11. marts blev de første franske tropper sejlet over Lillebælt. Dagen efter overnattede marskal Bernadotte en enkelt nat på Hindsgavl. Han kom fra Kolding, hvor han også havde overnattet, så formålet med det forlængede ophold på Vestfyn var næppe at hvile sig. Han har sikkert følt det nødvendigt at inspicere forholdene ved Middelfart i forbindelse med troppeoverfarten.

Den 16. marts ankom de første spaniere i deres farverige uniformer. Både i 1808 og i tiden efter har der hersket mange fordomme og myter om spanierne og franskmændene. På Fyn blev sydlændingene f.eks. beskyldt for at drive en heftig jagt på øens frøer, katte og snoge til konsum.

De fremmede tropper bliver en del af dagligdagen

Længe inden det stod klart, at de fremmede troppers ophold i Middelfart og på Hindsgavl ville strække sig over længere tid, voldte indkvarteringen talrige bryderier. Billethør Groos klagede allerede den 14. marts sin nød til Stiftsamtet: ”Jeg haver hvert Øjeblik af Byens Borgere i mit Hus med Klage over de Franskes urimelige Behandling, men som jeg dog hver Gang ved selv at gaa med disse Folk faar afhjulpen med lidt Fransk ved at betyde dem, der ej var mere at faa [af levnedsmidler]”.²¹ De sejrsvante franskmænd ville ikke spises af med *soupe de la bière* (øllebød), og generelt efterspurgte de fremmede tropper produkter, der lå uden for normal dansk kost såsom vin, tvebakker, biskuits, salat og kostbare kødvarer. Pladskommandant von Heide havde været forudseende nok til at bestille tre oksehoveder [omkring 678 liter] rødvin til officererne, inden den første fremmede soldat satte foden i Middelfart, men uheldigvis kunne den efterfølgende leverede rødvin ikke godtages.²²

Der blev også indkvarteret tropper på Hindsgavl. I et brev dateret 21. maj 1808 til hendes yngre halvbroder, kammerherre og amtmand Peter Severin Fønss (1764-1824) til Løvenholm skildrede Karen Basse de prøvelser både herskabet og omegnens almue blev udsat for. Hun kom bl.a. ind på de vognkørsler²³ almuen var forpligtiget til at udføre for de fremmede tropper samt fødevarer-situationen.

Beste Eyegode Broder! Glæd Mig endelig af og til, naar Tiden tillader det, med et par Ord om Dit befindende, jeg slutter af mig Selv de Ubehageligheder der møder Dig, jeg er færdig tabe Mod og Lyst til Alt og øyner intet uden Fremtiids Elændighed. Bønderne ødelægges gandske, der ere de Byer, der har gjort 5 Vognkørsler hver Mand i En Uge, Hestene ere

²⁰ To jægter, der lå i vinterhavn, fandtes ubrugelige til troppeoverfarten.

²¹ Schmidt (1901)

²² Den bedærvede rødvinleverance fra Assens til Middelfart er omtalt i flere værker om troppemarchen i 1808 bl.a. Schmidt (1901). I Assens ville man ikke acceptere, at rødvinen var udrikkelig, og man lod derfor rødvinen undersøge og klagede til Stiftsamtet.

²³ Fra start af havde det været planen, at Assens og Hindsgavl amter skulle stå for transporter til Indslev. Alle vogne og forspændsheste, som behøvedes til transporten af de fremmede troppers bagage og artilleri, skulle leveres af landalmuen. Befordringen af generalerne og officererne skulle leveres af Middelfart og de omkringliggende byer. I visse perioder af troppemarchen rullede 60-70 vogne hver morgen ind på markedspladsen i Middelfart. Mumme (1848) & Hestkjær (1995).

saa forslæbte, saa det seer ikke ud til de faaer tilsaaet, Hovnings Penge kand Mange ikke betale, og Mishandles desuden med Hug og Trudsel saa Vel af Egne som de Fremmede, got om Byerne ey afbrændes; i Gaar belagtes Fænøe med En Officier og 50ve Mand Franske, de skal Bivoukere, hvortil Dag og Nat skal leveres Brænde 3de Stæder paa Marken, de begyndte deres Entré der med Sabelen i Haanden kræve op Smør, Melk, Æg, ingen nøyes med den Anbefalede Ration, her paa Gaarden ligger en Fransk General Veau, 2de Adjutanter, 7 Domestiquer, 7 Mand Vagt og 36 Mand Egne Troupes til Batteriets Bedækning, jeg maa lave Mad til Alle, de Franske leverer deres Ration, men det forslaaer lidet, den Allarm her var fra 6de til 10de hujus (begge inclusive) da Printsens af Ponto Corvo med Gemahlinde og Suiten var her²⁴, var Ubeskrivelig, saa kiær dette Stæd er Mig, var jeg færdig forlade det, Gud lad Aldrig saadan Støy komme oftere, her blev lavet Mad til henimod 200de Mennesker Daglig, og den Modfaldenhed jeg føelte ved at see Alle Gange, Have og Gaard besatte med Franske Skild-Vagter, forestiller ingen sig, det forstaar sig, jeg beværtede frit og vilde paa ingen Maade efter deres Anmodning give Regning, har da og faaet oversvømmelse af Complimenter og Lovtaler til Folk, de siden har taelt, men hverken Helbred eller Pung er tient dermed, Gid slig Besøg ey oftere Møde.... Gid Terminen var Vel overstaaet og Sørgelig Optrin ey venter os, Gud bevare Dig og Dine til Trøst for Mange, hvoriblant Din næsten Forsagte Søster

Adeler fød Fønss.

Spanierne gør oprør

Den 26. juli 1808 – to-en-halv måned efter marskal Bernadotte med familie og følges ophold på Hindsgavl – afgik Karen Basse ved døden.²⁵ Hun slap derfor for at være vidne til en af de mest dramatiske begivenheder under krigen 1807-14 på dansk grund.

I foråret 1808 besatte Napoleon størstedelen af Spanien og indsatte sin bror Joseph som spansk konge under navnet José 1. Spanierne ville ikke underkaste sig. Den 2. maj gjorde indbyggerne i Madrid oprør mod besættelsesmagten, og dette blev begyndelsen til en årelang guerillakrig. Da nyheden om den franske besættelse nåede Danmark, frygtede marskal Bernadotte et spansk oprør.

De franske soldater var allerede i april og maj begyndt at blive kaldt tilbage over Lillebælt, så der var alene spanske tropper fra infanteriregimentet Princesa og kavaleriregimentet Almanza i Middelfart og omegn, da meddelelsen om begivenhederne nede i Spanien nåede frem. De spanske tropper, der var underlagt Middelfart Kommandantskab, bestod den 23. juni af:

²⁴ Prinsen af Ponto Corvo var identisk med marskal Bernadotte. Han opholdt sig sammen med konen og sønnen Oscar – den senere kong Oscar I af Sverige-Norge – på Hindsgavl den 6-10. maj 1808. Den 11. maj forelagde Bernadotte sit hovedkvarter til Flensborg.

²⁵ Ved Karen Basse Fønss' død var Hindsgavls gæld på svimlende 191.000 rigsdaler. Gælden skyldtes langt fra kun udgifterne i forbindelse med krigen. Ejendomsspekulation og opkøb af bøndergods var nogle af de andre årsager til gælden. Karen Basses testamente kundgjorde, at slottet nu skulle være et stamhus. Arvingen til stamhuset – og gælden – blev Karen Basses endnu umyndige nevø Niels Basse Fønss (1793-1858). Executorerne var Karen Basses broder generalkrigs-kommisær oberst Peter Severin Fønss og Chr. H. Adellers søstersøn artillerikaptajn Frederik Julius Haxthausen. De solgte ud af bøndergodset for at dække gælden, men denne var stadig meget høj da Niels Basse Fønss kunne overtage Hindsgavl. Niels Basse blev gift i 1813, men det vides ikke, om det unge ægtepar var bosat på Hindsgavl under kongens ophold her i januar 1814. Hansen (1922).

- Første bataillons tredje kompagni i Fønsskov, Sparretorn, Føns, Udby og Ronæs.
- Første bataillons fjerde kompagni i Middelfart, Strib og på Fænø.
- Tredje bataillons første kompagni på Kathrinebjerg, i Bøgelund, Taarup, Røjle, Vejlbj, Blanke og Borreby.
- Tredje bataillons andet kompagni i Aahøjrup, Skovshøjrup, Broby, Brenderup, Kjærsgaard, Holse og Holsegaard.

Selvom der kort efter for 117 gang blev rokeret rundt på tropperne på Fyn, så ændrede det ikke ved, at spanierne i og omkring Middelfart var de herværende danske tropper overlegne. Hidtil havde spanierne troligt hjulpet til med kystbevogtningen, anlæggelse af skanser på Fænø og ved Middelfart samt bemanningen af batterierne,²⁶ men efter oprøret i Spanien frygtede man en spansk rebellion.

Tiden gik imidlertid uden at spanierne gjorde oprør. Den øverstbefalende for de spanske tropper, Marquis de la Romana, havde tilkendegivet sin troskab over for Joseph Napoleon (José 1.), men dette var ikke nok for franskmændene. Marskal Bernadotte opfordrede gentagne gange Romana til at beordre de spanske tropper til at aflægge troskabsed til Joseph Napoleon. I starten af august begav Romana sig derfor rundt til de spanske tropper på Fyn. Samtidig drog den kommanderende general på Fyn, baron Frederik von Rantzau (1744-1822), rundt for at holde revue over de danske tropper. Han kunne i en skrivelse dateret 4. august 1808 berette alarmerende nyt til Frederik VI:

... ligesom jeg i denne Tid reiser om i Provindsen, for at holde Revue over de danske Tropper, saaledes reiser Marquis de la Romana ogsaa om i denne Tid, for at tage de spanske Tropper i Eed. Det har ikke truffet sig saa, at jeg har seet nogen af disse Ceremonier, men det er mig berettet, at i Odense og Middelfart have Nogle været uvillige til at aflægge den forlangte Eed, og at de efter Marquiens Overtydning have svaret: at ville erkjende den til Konge i Spanien, som Nationen dertil antog. Der har vel været nogen Stimlen i Gaderne, men dog er alting gaaet roligt af, og med Fornøielse erfarer jeg her, at ogsaa i Assens ingen Difficulteter ere gjorde. En fra det spanske Statsraad indløben Skrivelse og en Proclamation fra Joseph Napoleon, skreven i en spansk By, skal meget have bidraget til, at Alt er gaaet roligt af, og at Marquien var mere tilfreds der, end han skal have været med nogle af de Tropper, som cantonnere i Omegnen af Middelfart.

Det var de spanske sapører (løbegravsgravere) på Fænø, der hentydedes til. Da Marquis Romana den 1. august var ankommet til Middelfart og havde bedt sapørerne om at aflægge troskabseden, var han blevet mødt af ”et saadant Skraal, at det var ham umuligt at skaffe sig Ørenlyd; de nægtede rent ud at falde til Føje”. Det gik ikke meget bedre, da 3dje bataillon af Princesa i Middelfart skulle sværge troskabseden:

²⁶ Schmidt (1901) nævner, at spanske tropper den 18. juni blev pålagt at anlægge to skanser ved Middelfart og en på Fænø. Hestkjær (1995) gengiver tegning fra oberst Krag fra 1813 med forslag til skanser på Fænø Kalv.

... Da Romana var redet hen for Fronten af den [3dje bataillon], svingede begge dens Fløje, - man ved ikke, om efter Aftale eller efter en pludselig Indskydelse – ud saaledes, at alle kunde se Fanen; i dybeste Tavshed rettede de derefter deres Blik imod denne og forbleve staaende urokkelige saaledes til stor Forbavselse for Romana og hans Stab, der paa deres Side ikke kunde andet end føle sig stærkt grebne af dette saa højst usædvanlige Syn. Saaledes forløb nogen Tid; da marscherede pludselig en Korporal ud af Geledet og traadte med præsteret Gevær an for Romana, til hvem han i al Ærbødighed men dog saaledes, at man kunde mærke, det var hans Alvor, rettede følgende Henvendelse: „Hr. General, mit Kompagni vil hverken sværge til Joseph eller nogen anden, men til Fanen; naar vi kommer hjem til Spanien, kan vi jo saa se, hvem den repræsenterer”, hvorefter han gjorde omkring og marscherede tilbage igen. Romana oplæste alligevel Bernadottes Befaling og gav derpaa Bataillonschefen Ordre til at lade de tre Salver affyre, men i Stedet for at efterkomme dette tog Bataillonen Gevær ved Foden og indtog derefter samme tavse og bestemte Holdning som før. Da red Regimentschefen Grev de San Roman, som var til Stede, frem for Fronten og sagde: „Nu vil jeg dog se, om I ikke vil lystre Eders Oberst”, hvorpaa han kommanderede „Fyr”, og saa fyrede de, men da de marscherede tilbage til Middelfart igen, var der den største Uorden i Gelederne, og under Marschen fyrede de i Luften og raabte og skreg, og saadan bleve de ved til langt ud paa Natten.²⁷

Den engelske flåde gjorde i disse dage alt for at overtale de spanske tropper i Danmark til at skifte side. Den engelske admiral Keats skrev bl.a. et brev til de spanske officerer den 5. august og dagen efter et brev til Romana, hvor han skildrede en flugtplan for de spanske tropper på Sjælland, Fyn og i Jylland. Planen gik ud på at samle de spanske tropper på Langeland, hvor de ville blive samlet op af engelske krigsskibe. Flugten fra alle landsdele skulle iværksættes samtidig og hurtigst muligt. For at sikre spanierne i Jylland sikker passage over Lillebælt – samt hindre efterfølgende forfølgelse fra franske tropper i Jylland – skulle de spanske tropper ved Middelfart bemægtige sig Strib- og Vasnæs Batteri.²⁸

Om middagen den 8. august begyndte flugtforsøget med, at de spanske tropper i Fåborg bemægtigede sig de danske batterier, mens Romana lod spanske tropper rykke ind i Nyborg under det påskud, at de skulle aflægge troskabsed til Joseph Napoleon. Meningen var at besætte fæstningen og batterierne i Nyborg og dernæst udskibe de tilrejsende spanske tropper fra Jylland og Fyn fra denne by til Langeland.

General von Rantzau fik kendskab til det spanske oprør i Fåborg om aftenen den 8. august, men han havde for få danske tropper på Fyn til at forhindre flugten. Han nåede heller ikke at sende bud til pladskommandant von Heide i Middelfart om opstanden, før von Heide selv den 9. august sendte en længere skrivelse til generalkommandoen i Odense.

²⁷ Behrendt (1938).

²⁸ General Rantzau skrev i sin rapport over inspektionen over de fynske tropper og kystbatterier i slutningen af juli og starten af august 1808 om Strib- og Vasnæs Batteri: ”Befæstningen paa Striibs Batteri excercerede og manoevrerede godt, og de udførte skarpe Skud vare sikre og traf godt. Paa Vasnæs Batteri blev ligeledes Kanonexcercicen viist samt skudt skarpt; Kanonerne kunde paa dette Sted række over Beltet.” Batterierne var imidlertid sårbare fra angreb fra landsiden. Mumme (1848)

Regimentet Zamora ankom hertil igaar Aftes, har bivouaqueret paa Gaderne i Middelfart i Nat, da Obersten for samme erklærede, at han ei kunde modtage de ham tilbudte Qvarterer i de nærmeste Landsbyer, men havde Befaling her at oppebie nærmere Ordre. Da Alt var kommet over fra Snoghøi, forbød Chefen for de herværende spanske Tropper Fartøierne at seile tilbage og besatte dem med spansk Vagt. Paa min alvorlige Indsigelse imod denne egenmægtige Fremgangsmaade fik endelig Halvdelen af Fartøierne Lov til at gaae tilbage til Snoghøi; den spanske Vagt blev trukket bort fra de Øvrige, som bleve her tilbage og som derpaa af mig bleve besatte med dansk Vagt. I Nat have Norskeposten og Agendeposten ubehindret passeret herfra over til Snoghøi, men Oversendelsen af en Feltpost-Estafette, som ankom i morges, vilde de Spanske længe ikke tillade. Jeg ansaae det derfor for min Pligt, atter at gjøre Forestillinger herimod, og forlangte paa en alvorlig Maade af Obersten for Regimentet Zamora en bestemt Erklæring, efter hvis Ordre og af hvilke Aarsager han tillod sig Indgrib i den her etablerede danske Autoritet, ligesom jeg paastod, at de herværende fremmede Militaire ikke i nogen Maade maatte lægge mindste Hindring i Veien for Transporten over Lillebelt efter dens nuværende Indretning. Herpaa svarede Obersten, at det passerede Ophold med Estafetten var en Feiltagelse af nogle af hans Officerer, og at han vilde give Ordre til ei at hindre Transporten, som nu ogsaa er fri. En lignende Paastand blev til samme Tid ogsaa gjort ved en fra General Telleqvist hertil afsendt Officeer i Henseende til Færgen fra Fredericia, som de Spanske havde tvunget til at seile hertil i aftes og som var tilbageholdt her; denne blev ogsaa strax frigiven. I øvrigt har Troppernes Forhold i Nat i det Hele taget været ganske roligt og ordentligt. Foruden Regimentet Zamora ere ogsaa de heromkring og ved Bogense cantonerende Compagnier af Regimentet Princesa forsamlede her. Jeg har endnu ikke kunnet faae at vide, hvornaar de her forsamlede Tropper ville afmarchere, eller hvorhen de agte sig, da der foregives, at den nærmere Bestemmelse heraf ventes hvert Øieblik. De spanske Officerer have sagt mig, at Cavalleriregimentet Algarve ogsaa skal ankomme hertil i dag. Den i Asperup og Omegn indquarterede Eskadron af Regimentet Almanza skal igaar have forladt sit Cantonement, hvorom jeg dog endnu ei har faaet nogen bestemt Efterretning. Otte Mand af samme ere ankomne hertil, som det hedder, for Correspondencens Skyld; et lignende Antal skal være henlagt til Gribsvad; hvorhen de Øvrige ere marcherede, vides ikke. Fra Kystbestyrer Kamp er mig meldt, at de spanske Tropper, som skulle bevogte Kysten ved Baaring Strand, have om Natten antændt Ild paa forskjellige Steder ved Stranden. Det samme er meldt mig om de ved Veilby liggende spanske Tropper, hvis Officerer derfor af mig ere bleve anmodede om at forbyde denne Ildsantændelse. I dette Øieblik melder Postmesteren paa Snoghøi mig, at General Telleqvist har ladet Batteriet sammesteds stærkt besætte, befalet den der liggende Eskadron af jydsk Dragonregiment at holde sig i Beredskab og ladet det derværende bevægelige Batteri rykke frem; Alt med Ordre, at forbyde Regimentet Algarve Overgangen hertil, dersom det ei er forsynet med den fornødne Autorisation for denne March. Alle forommeldte Bevægelser af de spanske Tropper ere meget mistænkelige. Det forekommer mig sandsynligt, at deres Hensigt er at bemægtige sig Batterierne ved Striib og Vasnæs, for at hindre Overgangen af franske Tropper, som de synes at frygte for. Jeg har ladet Capitain v. Scheel's Compagni rykke ned til Batteriet ved Striib og indlagt det i den nye Caserne. Ved Vasnæs har jeg Intet til Forsvar uden Batteriets svage Besætning. Det vil

være umuligt at forsvare disse Batterier, ifald de angribes af den herværende Overmagt. Jeg udbeder mig derfor Deres Excellences nærmere Forholdsordre for dette Tilfælde. Skulde man blive nødt til at overgive Batterierne, var det vel bedst først at gjøre Skytset ubrugeligt. Jeg har imidlertid givet Battericommandeurerne Ordre til at forsvare Batterierne til det Yderste med den Styrke de have.

General Rantzau var enig i von Heides tolkning af situationen. Det samme var kong Frederik, der anså de spanske tropper for forrædere:

Kongeligt reskript til den kommanderende general, baron v. Rantzau, i Fyen, København d. 10. August 1808.

... Efter de nu indløbne Efterretninger og den af Dig senest indsendte Rapport haver Du med al den Magt, Du kan samle, at kaste Dig paa Striib og Væsnæs Batterier, forsvare disse mod Spanierne, og ei mere ansee disse Forrædere for Vore Allierede. Du maa i Alt lette de Franskes Operationer, og til den Ende er det Du skal bevare disse vigtige Punkter. Vi forlade Os paa Dig som gammel dansk Adelsmand, og at Du handler efter bedste Conduite, befalende Dig Gud og den retfærdige Sag.

Oberstløjtnant von Engelsted og major baron von Rosenkrantz fik straks ordre til at afgive så meget kavaleri, som de kunne undvære til understøttelse af Væsnæs- og Striib Batteri. Ligeledes blev det befaleet, at infanteriet på Baagø, samt de styrker grev Wedell kunne undvære ved sit kommandantskab, skulle forlægges til Middelfart.

Samme dag som det kongelige reskript blev udsendt, rejste de spanske tropper i Middelfart mod Nyborg uden at have angrebet batterierne.²⁹ Senere samme dag lykkedes det tre spanske officerer og 30 menige fra Don Antonio Acostes regiment Algarve at flygte over Lillebælt i nogle synkefærdige fiskerjoller, som de danske tropper i Jylland ikke havde fundet det værd at konfiskere.³⁰ Ved ankomsten til Middelfart blev de anholdt af et detachment af grev Wedells kompagni, der var ankommet til købstaden aftenen før fra Baagø. Det resterende regiment Algarve på Jyllandssiden af Lillebælt blev ligeledes anholdt af franske og danske tropper. Acoste forsøgte at overbevise den franske oberst Biaunie om, at eskadronen blot havde fulgt hans ordre, da de forsøgte at flygte over Lillebælt. Oberst Biaunie nægtede dog at frigive spanierne, hvorefter Acoste resolut trak sin pistol og dræbte sig selv med en kugle igennem hovedet.³¹ Af franske skandsegravere blev der på stedet gravet en grav til Acostes lig.

²⁹ Den spanske sekondløjtnant Juan Pablo Sebastian var rejst fra Middelfart til Nyborg for at indhente Romanas ordre om, hvorvidt spanierne i Middelfart straks skulle rejse til Nyborg, eller om de skulle afvente spanierne i Jyllands overfart over Lillebælt. Romana gav dem ordre til straks at rejse til Nyborg. Schmidt (1910).

³⁰ Acoste var flygtet fra Horsens til Snoghøj i al hast med de spaniere, der ville følge ham. Vejrmoserbatteriet skød efter de to synkefærdige fiskerjoller, som den lille gruppe spanske tropper passerede Lillebælt i. Meningen var at spanierne skulle hente skibe i Middelfart, ved hjælp af de herværende spaniere, men da de nåede frem var spanierne i Middelfart for længst rejst mod Nyborg. Schmidt (1901).

³¹ Carl von Bardenfleth beskriver Acostes selvmord således i sin dagbog: "... efterat han først havde spurgt sit Mandskab: om de vilde slaaes med Overmagten og dø? Og dette havde svaret: Nei. Den franske Oberst, som tog imod dem, søgte at berolige dem, sigende: at man ansaae dem ei som Fjender, men som forførte af de Engelske o.s.v. [Acoste] gjentog dette paa Spansk [til de spanske soldater], hvortil hans Folk raabte: at de vare alle lige skyldige! [Acoste] tilbød derpaa sin Kaarde og sit Uhr til Oberst Biaunié, som afslog det og omfavnede ham med de Ord: gardez vos armes". [Acoste] gav nu Uhr og Børs til

Premiereløjtnant og divisionskvartermester Carl v. Bardenfleth lod kort tid efter Acostes lig opgrave og genbegrave mere højtideligt i en grav på den katolske kirkegård i Fredericia.

Spanierne havde held til at indtage fæstningen i Nyborg og flere kystbatterier på Fyn. Da franskmændene desuden først skulle sejles over Lillebælt for at kunne optage forfølgelsen, lykkedes det de fleste spaniere på Fyn at flygte til Langeland og blive samlet op af engelske skibe.³² Der var danskere, der havde sympati med de elskværdige og venlige spaniere og deres på mange måder legitime oprør. Pladskommandant von Heide skrev til generalkommandoen om tilladelse til at sende de spanske fanger til Odense hurtigst muligt, fordi han bl.a. frygtede, at de franske tropper ville udsætte dem for overgreb.³³ Fra officiel side blev spanierne imidlertid betragtet og fremstillet som forrædere. Det officielle syn på spanierne og deres øverstbefalende fremgik af titlen på en samtidig skillingsvis: *Den spanske Forræder i Danmark eller En Vise om hvorledes Anføreren for de spanske Tropper i Fyen Marquis de la Romana, i Forstaaelse med de engelske Røvere, har ladet disse lande og indtage Nyborg Fæstning etc.* (1808).

De spanske soldater, der ikke havde held med at blive samlet op af engelske skibe, blev i den følgende tid anholdt af franske og danske tropper. Dernæst blev de transporteret til hertugdømmerne og senere til fængsler i Nordfrankrig, hvor de sad indtil krigens slutning i 1814. Transporten over Lillebælt af de tilfangetagne spanske tropper med koner og børn foregik atter engang via Middelfart-Snoghøj. Fangerne blev eskorteret til Middelfart i grupper på under 300 mand, derfor kom fangetransporten til at vare fra 1. september til 9. november.³⁴ Middelfart Kirke var nattelogi for nogle af de menige tilfangetagne spaniere under fangetransporten. De tilfangetagne officerer blev indkvarteret hos borgerne.³⁵

Spaniernes succesfulde indtagelse af fynske kystbatterier og fæstningen i Nyborg fik pladskommandant von Heides forsvar af Strib- og Vasnæs Batteri til at fremstå desto mere strålende. I 1809 blev han udnævnt til ridder af Dannebrog med følgende begrundelse:

Som Commandant for Middelfart og Omegn har han under de fremmede Troppers nærværelse vist den utrættelige virksomhed og erhvervet sig den almindelige agtelse, hvormed hans navn erindredes af alle de tropper, som har været på stedet. Ved de spanske uroligheder blev ved hans omhu, ikke blot alle uordener forebyggede og indvånerne beskyttede fra voldsomheder, men hans klogskab var det fornemeste middel til, at batterierne ved Strib og Middelfart ikke bleve besatte af de spanske.

Sorthårede middelfartere?

En af de mest sejlivede myter om spaniernes ophold i Danmark i 1808 var det enorme antal sorthårede børn, der blev født af danske kvinder i 1809. I Middelfart Kirke blev der døbt 49 børn i 1809. Ingen af

sin Tjener, rev sin Pistol op og skød sig selv, uden at dette kunde forhindres, for Panden, saa at han segnede død ned af Hesten, beholdende sit rolige Udseende." Gengivet i Mumme (1848).

³² Ca. 9.000 spanske tropper med 230 kvinder og børn blev samlet op den 21. august 1808 af engelske skibe. Spanierne blev med en mellemstation i Gøteborg sejlet til Spanien, hvor de deltog i kampen mod den franske besættelsesmagt. Romano blev udnævnt til kommandant i Nordprovinserne og kæmpede tappert mod de franske tropper indtil sin død i 1811.

³³ De spanske fanger i Middelfart blev ført til Odense, men først efter at det 19de franske linieregiment var ankommet. Mumme (1848).

³⁴ Mumme (1848).

³⁵ Behrendt (1938).

dem var angivet født uden for ægteskab. Naturligvis kan de gravide kvinder have skyndt sig at gifte sig med danske mænd for at dække over affæren, men dette synes heller ikke at være tilfældet i en sådan grad, at myten kan forsvares. På hele Fyn blev der kun registreret 17 illegitime børn med spanske fædre. Et af disse børn finder man i Føns kirkebog:

Mette Larsdatter i Føns, hendes uden ægteskab avlede søn, Lars (død). Til barnefader blev udlagt en spansk soldat ved navn Mikkell. Dette er hendes 2. barn. Dåben var d. 2. maj 1809; var født 29 april.

Livet må leves

Efter spaniernes flugt blev der kortvarigt fra den 24. august udstationeret franske tropper fra generaløjntant Boudets division i Middelfart. Købstaden og omegnen var i forvejen dækket godt ind af danske tropper, idet der var udstationeret 100 mand på Vasnæs Batteri, 118 mand på Strib Batteri og et kompagni af Kongens Regiments 3die Bataillon i Staurby. Den 27. september 1808 fik de franske tropper på Fyn endelig ordre til at rømme øen og forlade Danmark. De fremmede troppers ophold i Danmark og hertugdømmerne havde været en enorm økonomisk belastning for både staten og dens indbyggere. Middelfart gav i løbet af 1808 nattekvarter til intet mindre end 22 generaler, 2.470 officerer, 2.484 underofficerer, 33.010 menige og 5.942 heste. I godtgørelse for indkvarteringen modtog Middelfart 3.926 rigsdaler og 3 mark. Det varede dog noget, inden beløbet blev udbetalt.³⁶

De gode tider ventede ikke lige rundt om hjørnet, efter de fremmede troppers exit. Den danske stat var stadig i krig med England (og Sverige indtil 10. december 1809), og derfor forblev Vasnæs- og Strib Batteri med at være bemanded med danske soldater.

Engelske krigsskibe vedblev at patruljere i de danske farvande og vanskeliggøre søhandelen samt korntransporterne til det hungersnødtruede Norge. Danske kapere (autoriserede sørøvere) i væbnede handelsskibe og marinen i små kanonbåde førte en årelang kystkrig mod englænderne, og de havde flere gange held med at tage gode priser. Det kom dog aldrig til store slag. Middelfart havde så vidt vides ikke sine egne kapere,³⁷ men der blev lejlighedsvis indkvarteret engelske krigsfanger i byen.³⁸

Ingen vidste hvor længe Napoleonskrigene ville vare. Flere af de danske officerer, bombarderer, artillerister og musketerer på Strib- og Vasnæs Batteri spildte ikke hele deres ungdom væk med at vente på angrebet, der aldrig kom. Fra krigsårene 1807-14 blev seksten udstationerede soldater gift i Middelfart med enten lokale piger eller med piger de kendte fra deres fødeegn eller fra tidligere udstationeringer. Det krævede tilladelse fra enten kongen eller den øverstkommanderende, før soldaterne måtte gifte sig. Flere af ægteparrene nåede ligeledes at få børn døbt i Middelfart Kirke. Det vel nok mest prominente militærbryllup i vores del af riget fandt sted på Hindsgavl skærtorsdag 1811. Her sagde Jens Carl von Bardenfleth (1780-1855) ja til Elisabeth Charlotte v. Schmidten (1786-1865). Han kom fra Slagelse ud af en berømt militærslægt, mens hun var fra Horsens. Efter at være blevet ilde

³⁶ Behrendt (1938).

³⁷ S.H. Klavsens (1867) nævner, at "...1te Oktober 1811, toge 7 Mænd fra Vends Herred under Kystvogtningen Prisen „Vildanden“, men Prisepengene udbetaltes dem først gennem Stiftamtet – 1825." Der kan måske have været tale om et kærtret skib. Klavsens nævner ikke sin kilde – ligesom han ikke opgiver sine kilder til flere andre spændende beretninger om krigen 1807-14.

³⁸ Behrendt (1938).

tilredt af hugsår tidligere i krigen blev han i 1808 udnævnt til ritmester og divisionskvartermester samt attacheret Bernadotte, da de fransk-spanske tropper rykkede ind i Danmark. I tiden efter de fremmede troppers afmarch blev Bardenfleth udnævnt til kommandør for Generalkommandostaben i Fyn. I 1813 blev han udpeget til stabschef ved auxiliærkorpset og første rådgiver for prinsen af Hessen. Han deltog i flere træfninger i hertugdømmerne og blev udnævnt til Ridder af Dannebrog, inden han faldt i Frederik VI's unåde p.g.a. uenighed om den militærstrategiske taktik. Efter fredsslutningen blev han igen udnævnt til kommandør for den fynske generalkommandostab. Han endte sin militærkarriere i 1845 som kommandant i Rendsborg.

Krigen fra almuens og borgernes synsvinkel

Både før, under og efter de fremmede troppers ophold måtte den danske almue tage del i kystbevogtningen. Alle våbenføre mænd af bondestanden mellem 20 og 50 år og boende inden for to mil af kysten skulle tjene i kystmilitsen, hvis de altså ikke var indkaldt til militærtjeneste eller landeværnet. Selvstændige jordejere og folk fra købstæderne havde ikke værnepligt men blev anmodet om at melde sig som befalingsmænd til kystmilitsen. Formålet med den kedelige kystbevogtning i al slags vejr var, at holde øje med britiske landgangsforsøg. I det snævre, tæt bevogtede Lillebælt vovede næppe mange britiske skibe sig ind, hvilket jo bare gjorde kystbevogtningen endnu mere kedsommelig som ugerne, månederne og årene gik. Kystmilits-bondens bevæbning og uniform var ofte mildt sagt primitiv, da det var op til bonden selv at bekoste uniformen og bevæbningen. Mange bønder stillede derfor i dagligdagstøj og bevæbnet med en le eller høtyv.³⁹

Vognkørsler, skibstransporter, fødevarerleverancer, husning af tropper på gennemmarch samt kystbevogtning og borgerbevæbning var ikke de eneste patriotiske ofre staten fordrede af borgerne og bønderne. Byfoged Sommer modtog talrige kongelige forordninger og plakater i disse år. De mere tålelige forordninger handlede f.eks. om forbud mod at ringe med kirkeklokkerne eller at have lys i vinduerne i byer og huse ved kysten efter mørkets frembrud, da det kunne hjælpe de engelske krigsskibe. De upopulære forbud greb ind i ejendomsretten. Der kom forbud og restriktioner på alt lige fra hvilken slags korn, der måttet bruges til øl- og brændevin, til hvilke materialer begravelseskister måtte fremstilles af.⁴⁰

Udenrigshandlens tilbagegang medførte mangel på visse varer, men hungersnøden truede ikke i Middelfart ligesom oppe i Norge. Marker og byer på Fyn blev heller ikke hærget af soldater som ude i Europa, derfor klarede man sig gennem de hårde tider også selvom staten gik bankerot.

Afståelsen af Norge

Napoleons fejlslåede invasion af Rusland i 1812 og det afgørende nederlag ved Leipzig året efter beseglede reelt den danske stats skæbne, idet Frankrig nu ikke længere kunne beskytte den danske stat mod et angreb sydfra. Marskal Bernadotte – der havde skiftet side i 1810 og var blevet kronprins Karl Johan af Sverige – kunne næsten uhindret rykke op i Holsten og Slesvig med en overlegen allieret hær

³⁹ Vedr. kystmilitsen i Nordvestfyn se Andersen og Faulk (2007).

⁴⁰ Ræder (1845) & Middelfart byfogedarkiv på Landsarkivet for Fyn.

for at tvinge Frederik VI til at slutte sig til de allierede og afstå Norge til Sverige. I december 1813 indkaldte Frederik VI et statsråd for første gang under krigen. Statsrådet skulle rådgive den rådvilde konge med hensyn til hvilke indrømmelser den statsbankerotte og invaderede danske stat nødvendigvis måtte give. Skrækscenariet for kongen var afståelsen af hele Norge. Blandt det interimistiske statsråds medlemmer var flere med tætte norske forbindelser. Det gjaldt f.eks. geheimestatsminister Niels Rosenkrantz (1757-1824), der var født i Norge. Til trods for de tætte norske forbindelser og en tro på at Napoleons militærgeni måske alligevel med tiden kunne vende den håbløse situation, rådede statsrådet kongen til som minimum at gå med til at afstå Trondheim Stift. Freden skulle slutes i Kiel.

Den 3. januar 1814 forlod Frederik VI København.⁴¹ Sent om aftenen den 4. januar ankom han til sit nye hovedkvarter på Hindsgavl Slot. Der lå sikkert flere årsager til grund for valget af hovedkvarter. Først og fremmest stoledes man ikke på marskal Bernadotte, og man havde ikke et klart overblik over placeringen af fjendens tropper.⁴² Inden afrejsen til Hindsgavl havde Bernadotte truet de danske udsendinge i Kiel med at lade hele Jylland besætte og plyndre af en hær på 80.000 mand, når våbenstilstanden udløb den 5. januar, hvis ikke hele Norge blev afstået.⁴³ Derfor fandt man det sikrest at blive på den ikke-invaderede side af Lillebælt, hvor desuden en stor del af hæren befandt sig.

Det interimistiske statsråd blev tilbage i København under dronningens præsidium med undtagelse af geheimestatsminister Rosenkrantz. Hovedkvarteret inkl. troppeopbuddet optog ikke blot Hindsgavl men også Middelfart og de omkringliggende landsbyer, så de lokale atter engang måtte bære deres del af krigsbyrderne. Allerede den 8. januar var der mangel på vin og øl. Generaladjutant F.C. Bülow måtte skrive til overhofmarskal Hauch i København om levering af 5-600 flasker rødvin og to tønder stærkt øl. ”Vinen og øllet må endelig være her i rette tid, da vi i modsat fald vil komme i den allerstørste forlegenhed og nødes til at drikke surt, tyndt øl eller vand.”

Den 5. januar kl. 5 om morgenen fik Norges statholder Christian Frederiks (1786-1848) overadjutant L.F. Brock audiens hos kongen. Christian Frederik var fætter til kongen, og selvom Norge bl.a. var hærget af hungersnød, ønskede han at samle nordmændene til kamp mod afståelsen af landet til Sverige. General Bülow var forsigtig positiv, men Rosenkrantz var modstander af planen. Frederik VI var selv stærkt i vildrede og skiftede flere gange mening. Det hævdes, at han balancerede på randen af et mentalt sammenbrud.⁴⁴

Den 7. januar indså Frederik VI til sidst, at hele Norge måtte afstås for at frelse resten af staten. Den på St. Croix fødte diplomat Edmund Bourke (1761-1821) havde ansvaret for at forhandle freden på plads i Kiel. Frederik VI brugte den forfærdelige ventetid på at tage på ture ud i landskabet ved Hindsgavl, selvom sneen efterhånden begyndte at vælte ned og temperaturen krøb ned på minus 20°. Freden og

⁴¹ En detaljeret – om end ikke fuldstændig – oversigt over kongens følge til Hindsgavl, samt hærens fordeling på Fyn, findes i Rist (1900) s. 399-403. Heri kan man læse, at Vasnæs- og Strib Batteri blev henlagt under major af sjællandske Jægerkorp F.J. d’Orignys (f. 1774) kommando.

⁴² Så sent som den 8. januar 1814 skrev Rosenkrantz i et brev til finansminister Møsting, at man var uvidende om fjendens fremrykning. Man forventede, at fjendens hovedkvarter var i Flensborg, og man regnede sig i fuldkommen sikkerhed p.g.a. Lillebælt. Reelt var Bernadottes hovedhær på 50-60.000 svenske, russiske og tyske soldater i Holsten med enkelte tropper i Slesvig og op til og med Ribe. Den danske stat havde omkring 10.000 soldater i hertugdømmerne, som hovedsagligt var trukket ind i fæstningen i Rendsborg. Hovedhæren var ved at blive samlet på Fyn. Friis (1898) & Engberg (2009).

⁴³ Engberg (2009).

⁴⁴ Glenthøj (2012).

afståelsen af Norge blev forhandlet på plads den 14. januar. I territorial kompensation for afståelsen af Norge modtog den danske stat Svensk Forpommern og Rügen (senere ombyttet med Lauenburg).

Der fandt endnu en vigtig historisk begivenhed sted på Hindsgavl, inden kongen den 20. januar forlod slottet med kurs mod København. Geheimestatsminister Rosenkrantz insisterede på, at Frederik VI personligt måtte forklare befolkningen årsagerne til afståelsen af Norge til Sverige i et ”Kongeligt aabent Brev” og en ”Kongelig Kundgørelse”. Proklamationerne var en politisk nydannelse inden for den danske enevælde, hvor monarkerne ikke hidtil havde følt sig foranlediget til at forsvare den førte politik. Rosenkrantz ville ikke selv påtage sig ansvaret, men han skrev udkastet til begge proklamationer. Frederik VI kommenterede udkastene og sendte dem til videre gennemsyn hos det interimistiske statsråd i København. Af politiske årsager var det imidlertid vigtigt for Rosenkrantz, at det skulle se ud som om, at aktstykkerne var udstedt før kongens ratifikation af Kielerfreden (19. januar 1814 på Hindsgavl), derfor blev de forsynet med dateringen 18. januar 1814, Middelfart, selvom de først udkom den 8. februar.

Efterkrigstiden

Med tabet af Norge blev den danske stat en af Napoleonskrigenes helt store tabere. Der gik mange år efter krigen, før den danske stats økonomi var genoprettet. Middelfart Købstads udvikling var også blevet sat i stå af krigen med enkelte undtagelser såsom forbedringen af infrastrukturen og byfoged Sommers kystinddæmning.⁴⁵ En plan for et nyt rådhus havde i 1804 vundet Stiftsamtets opbakning, men krigen udskød projektet. Med skolereformen i 1814 var det bedagede rådhus imidlertid blevet for uegnet til at huse byens skole, derfor trodsede man i 1816 de økonomiske udfordringer og lod opføre en selvstændig skolebygning (det nuværende Historiens Hus i Algade 8). Købstaden trængte hårdt til mange andre nybyggerier og forbedringen – som allerede byfoged Bluhme havde påpeget i 1795 – men økonomien dikterede, at de blev taget en af gangen over flere årtier.

Patriotiske bevægelser var kendt både fra før og under krigen. Deres betydning for samfundsudviklingen må ikke undervurderes. Fyens Stifts Patriotiske Selskab blev stiftet i 1810 med følgende formål:

... med almen Aand og Kraft at fremme sand og gavnlig Industri i Landøkonomien, i Manufaktur- og Fabriksvæsenet, i Fiskeri og andre Frembringelsesgrene, at udrydde vrang Begreber, at kæmpe imod Fordomme..." og "at opvække, belønne, nære og fremme hos begge Kjøen af alle Stænder, Arbejdsomhed, Vindskibelighed, nyttig Sparsomhed og Agtelse for Landets egne Frembringelser."⁴⁶

⁴⁵ Byfoged Sommer havde i 1809 inddæmnet 8½ tønder land af kysten tæt ved byen som kompensation for den del af byfogedens jord, han i 1806 måtte afstå til anlæggelsen af Østre Kirkegård. Det var en forordning af 22. februar 1805, der påbød købstæderne at anlægge nye kirkegårde uden for byen. Hofman Bang (1843) & natmus.dk (*Kirkegårde i Middelfart*).

⁴⁶ Fyens Stifts Patriotiske Selskab uddelte præmier til flittige fynboer, der udviste patriotisk virksomhed. I 1812 indstillede tre af Middelfart Købstads absolutte spidser – sagfører Gjedding, pastor Melbye og byfoged Sommer - jomfru Anne Margrethe Holst (f. 1794) til understøttelse af selskabet for hendes ualmindelige dygtighed og eksemplariske færd. Anne Margrethe Holst var datter af privilegeret farver Martinus Holst (f. 1768) og Andrea Grøner (f. 1766), Store Adelgade 49 (nuværende Algade 26). Den 19-årige Anne Margrethe Holst havde gjort sig fortjent til rosen ved ”blot ved en Kones Hjælp [at have] farvet 5-6000 Alen [ca. 3-3,7 km.] Vadmel og trykket en Mængde Forklæder, Tørklæder m.m.” Fyens Stifts Patriotiske Selskab tildelte Anne Margrethe Holst en præmie på 50 rigsdaler, ”som et Bevis paa Selskabets Agtelse for roesværdig Flid.”

Den patriotiske virketrang visnede bestemt ikke hen i efterkrigstiden. Efter at kronprins Christian Frederik var blevet kronet og derpå afsat som norsk konge i 1814 i et forgæves forsøg på at hindre Norges forening med Sverige, udpegede Frederik VI ham til guvernør over Fyn og Langeland. Kronprinsen var populær blandt det danske borgerskab, fordi han havde givet nordmændene den grundlov, danskerne selv længtes efter. I 1817 blev han udnævnt til patron for Fyens Stifts Patriotiske Selskab. Udnævnelsen kan tolkes som fynsk opbakning til, at kronprinsen skulle fortsætte de liberale taktik, når han en gang besteg den danske trone.

Guvernør Christian Frederik støttede flere tiltag i Middelfart Købstad i efterkrigstiden. Et af de første og vigtigste for byens identitet var marsvinefangstens genopståen. Ifølge traditionen tog Christian Ewald Bastrup (1778/79-1849) initiativ til foretagendet i 1817. Bastrup var student fra Kolding Latinskole og ifølge eget udsagn veteran (sekondløjtnant) fra 1807. Han ankom til Middelfart i 1809, hvor han slog sig ned som privatlærer for bl.a. byfoged Sommers sønner. Der fremkom i disse år adskillige patriotiske forslag til fiskeriets, landbruget og produktionens forbedring fra borgere uden direkte økonomisk interesse i forehavenderne. I dette lys kan Bastrup udmærket have været initiativtager til marsvinefangstens genoptagelse. Med støtte fra såkaldt sagkyndige middelfartere og hjælp fra Christian Frederik lykkedes det købstaden at vinde retten til marsvinefangsten tilbage fra Wedellsborg.

I 1824 bakkede guvernør Christian Frederik helhjertet op om købstadens ønske om et hårdt tiltrængt nyt rådhus. Grundstensnedlæggelsen fandt sted den 10. juni 1825 under stor festivitas og med Christian Frederiks medvirken. Købstaden manglede stadig en rigtig havn og bybilledet var stadig præget af små selvstændige håndværkere og handlende frem for osende fabriksbygninger. En mangedobling i korneksporten var med til at formindske skuffelsen over flytningen af Kochs Klædefabrik til Vejle i 1830'erne. Anlæggelsen af en rigtig havn i 1837, et kalkbrænderi i 1840'erne samt teglværker og jernstøberier i det følgende årti signalerede, at nye tider var på vej.

Litteratur

- Andersen, H.C.: *Da Spanierne var her*, 1865.
- Andersen & Fauk: *Nordvestfyn og Napoleonskrigene I-V*, Baunen, 2007-2009.
- Askgaard, Ejnar Stig: *Da Spanierne var her*, Anderseniana, 2012.
- Bang, Jac. Aall Hofman: *Odense Amt. Beskrevet, efter Opfordring af det Kgl. Landhuusholdnings-Selskab*, Kjøbenhavn, 1843.
- Behrendt, Chr.: *Om marsvinsjæger-lauget i Middelfart*, 1921.
- Behrendt, Chr.: *Fra det gamle Middelfart*, Bind I & II, 1938-1941.
- Bluhme, Johan: *Beskrivelse over Middelfart Kiøbstad*, 1795.
- Dragsbo, Peter & Harriet Hansen: *Middelfart – Fra færgeby til broby*, 1996.
- Engberg, Jens: *Den standhaftige tinsoldat*, Politikens Forlag, 2009.
- Feldbæk, Ole: *Vejen til Wien - Danmarks krig 1807-1814*, 2002.
- Feldbæk, Ole: *Frederik 6. og Norge i januar 1814*, 1995.
- Friis, Aage: *Nye aktstykker vedr. 1813-1814*, 1898.
- Glenthøj, Rasmus: *Skilsmissen*, 2012.
- Habekost, Kaj: ”*Kammerherre Adeler er en Legulejus*”, Vends, 1993.
- Hansen, H.: *Herregaarden og Stambuset Hindsgaul*, Aar bog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter, 3. bind, 1. hefte, 1922.
- Hestkjær, Alfred: *Middelfart borgerlige korpser i lyset af Napoleon 1801-1814*, Middelfart Marsvinelaug, 1995.
- Hestkjær, Alfred: *Sagt og skrevet om Middelfart*, 3. årgang, nr. 3, 1991 (kommentar vedr. H. Løvenskiold)
- Linvald, Axel: *Omkring Kielerfreden. Bidrag til Danmarks og Norges historie i de første måneder af 1814*. Historisk Tidsskrift, Bind 11. række, 4 (1953 - 1956) 1
- Lund: *Hvad er Nationens Pligt, naar Fædrenelandet trues af Fare? En offentlig Tale*, 1801.
- Lund: *Tale paa Fredsfesten den 1ste Januar 1802*, 1802.
- Molbech, Chr.: *Fragmenter af en Dagbog skreven paa en Reise i Danmark 1813*, 1815.
- Mumme, H.P.: *Begivenhederne i Fyen under de franske og spanske Troppers Ophold her i Landet i Aaret 1808*, 1848.
- Paludan, Charlotte (red.): *Matthias Lundings rejsedagbog 1787*, 1979.
- Petersen, Åge: *Vi i Middelfart og vore rådhus*, 1968.
- Petersen, Åge: *Marsvin og Marsvinsjægere*, 1969.
- Rist, P. Fr. (red.): *Meddelelser fra Krigsarkiverne*, Gyldendalske boghandels Forlag, 1900.

Ræder, Jacob: *Danmarks Krigs- og politiske Historie fra Krigens Udbrud 1807 indtil Freden til Jönkjöbing den 10de December 1809*, bind 1, 1845.

Schmidt: *Meddelelser om de Begivenheder, som knyttede sig til de fremmede Troppers Ophold i Danmark i 1808*, 1901.

Storm, Peter: *En Helteflokk mod Britten stod*, Ugeavisen Vestfyn 1.9.2009.

Storm, Peter: *Fra hovedlandevej til gågade*, Melfarposten 30.11.2011.

Storm, Peter: *Lige ud af landevejen*, Ugeavisen Vestfyn 27.12.2011.

Storm, Peter: *Mester for veje og skanser*, Ugeavisen Vestfyn 20.11.2012.

Vestergaard, Verner (transkr.): *Korrespondance m.m. angående marsvinsjagten ved Middelfart*, 2001.

Wad, Gustav Ludvig: *Fra Fyens Fortid*, 4. bind, 1924 – heri brev fra Karen Basse Fønss dateret 21. maj 1808.

Wedel, L. M.: *Indenlandske Rejse gennem de betydeligste og skønneste Egne af de danske Provinser*, 1803.

Wøllekær, Johnny (mfl.): *Hindsgavl Slot*, Realdania Byg A/S, 2011.

Middelfart Avis (18.4.1865 – om premieren på H.C. Andersens lystspil: *Da Spanierne var her*).

Nyeste skilderie af Kjöbenhavn (1816 – vedr. HC. Knudsens død).

Molfen 3. årgang, nr. 2, 1991 (vedr. H. Løvenskiold)

natmus.dk (*Kirkegårde i Middelfart*).

spaniolere.dk (Udstilling Museet på Koldinghus 28. marts - 25. maj 2008: *Da spaniolerne kom ... Et kulturmøde i 1808* – vedr. 17 børn af spanioler på Fyn).

Formål

I januar 2014 er det 200 år siden den danske stat måtte afstå Norge til Sverige ved Kielerfreden. 434 års politisk union mellem Tvillingeriget Danmark-Norge var slut. Danmark blev dermed en af Revolutions- og Napoleonskrigenes helt store tabere. Norge vedtog efter afståelsen sin egen moderne grundlov, som landet fik lov til at beholde, selv om det blev tvunget i union med Sverige.

Nederlaget i 1864 og den efterfølgende afståelse af hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg kom til helt at overskygge for tabet af Norge. Først i de senere år er historikerne begyndt at rette fokus på 1814, og den betydning det relativt fredelige brud med Norge har haft både for den danske selvforståelse og for vores forhold til nordmændene.

Formålet med undervisningsforløbet er at gøre eleverne bekendte med Tvillingeriget Danmark-Norge samt følgevirkningerne af skilsmissen i 1814.

Undervisningsmaterialet ligger også i en printvenlig version på www.middelfart-museum.dk under fanen Aktiviteter.

Yderligere oplysninger fås ved henvendelse til:

Videncenter Vejlbj, Skoleafdelingen
Att.: Skolekonsulent Lars Jensen
Vejlbjvej 9, 5500 Middelfart
www.middelfart.dk
Tlf.: 88 88 55 00 Direkte: 88 88 57 44

eller

Middelfart Museum
Algade 8, 5500 Middelfart
www.middelfart-museum.dk
info@middelfart-museum.dk
Tlf.: 64 41 47 41

Middelfart
KOMMUNE

MiddelfartMuseum